

מאיר בר-אילן

נפלאות ר' יהודה יודיל רזנברג

ר' יהודה יודיל רזנברג נולד בפולין בשנת תר"ך, שימש כרב בכמה מקומות בפולין (טארלא, לודז', ורשה), ולאחר מכן היגר לקנדה (טורונטו, מונטריאול), שם נפטר בכ"ו תשרי תרצ"ו. פרטים שונים מחייו ומחיי בני משפחתו ניתן לדלות מספריו, וכבר נכתבו תולדותיו בידי מכיריו וחוקריו, עד כי ניתן לומר כי הוא מוכר יותר מרוב בני דורו. רב זה, שבעל כשרון וסופר פורה היה, חיבר לא מעט ספרים, מהם שזכו לכמה מהדורות. ביבליוגרפיה מוערת של כתביו נתונה בנספח למאמר זה¹.

פרסומו העיקרי של רזנברג בא לו בשל שני דברים: הוא הוציא ספר ששמו נפלאות מהר"ל (פיצטרקוב תרס"ט), ובו מצוי תיאור ספרותי (היסטורי) של הצלתם של יהודי פראג מעלילות דם בידי המהר"ל והגולם שיצר. הספר כתוב בסגנון הסיפור הקצר, תיכר מתוכו שמחברו היה בעל חוש ספרותי מעולה, אף אם לשונו העברית אינה קולחת. ספר אחר משל רב זה, ידוע לא פחות, הוא תרגומו החלקי לעברית של הזוהר. המאמר להלן נועד לבחון היבט מסוים ממפעלו הספרותי של רזנברג: כתיבתו הפסוידואפוגראפית.

א. מעשה הגולם

הידענות על הגולם של המהר"ל, בן המאה הט"ז, לוטות בערפל, ורק שנים מרובות

* המאמר נמסר למערכת בראשית שנת תשמ"ט, ולפני הכאתו לדפוס נוספו בו ציונים לספרים ומאמרים שראו אור מאז.

הקיצורים הנהוגים כאן:

פרידברג = ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, ארץ ישראל, חסרה שנת דפוס (תשי"א).

יסיף = ע' יסיף, הגולם מפראג ומעשים נפלאים אחרים, ירושלים תשנ"א.

1 על תולדותיו ופועלו, ראה: (א) נ' ברמאיל, 'הרב ר' יהודה (יודל) רזנברג ז"ל', תלמוד תורה עץ-חיים – ספר היוכל, טורונטו תש"ג, עמ' 104–119; (ב) מ"ש גשורי, 'הרב יהודה (יודל) רזנברג', א"ש שטיין (עורך), ראדום, תל אביב תשכ"ב, עמ' 116–117; (ג) י"ד, הסיפור החסידי, ירושלים תשל"ה, עמ' 220 ואילך; (ד) ערך בלתי חתום, 'רזנברג, יהודה יודיל', אנציקלופדיה עברית, ל, גבעתיים תשל"ח, טורים 635–636; (ה) ג' נגאל, הספורה החסידית, ירושלים תשמ"א, עמ' 49–50, 188 הערה 16; (ו) יסיף, עמ' 10 הע' 2; I. Robinson, 'Literary Forgery and Hasidic Judaism: The Case of Rabbi Yudel Rosenberg', *Judaism*, 40 (1991), pp. 61–78.

לאחר שנפטר המהר"ל לבית עולמו נודעו ברכים. לדעת ג' שלום נתפרסם ייחוסו הברור של הגולם למהר"ל רק במאה היי"ט², ולדעת חוקרים מאוחרים יותר היה הדבר עוד במאה היי"ח, וליתר דיוק: בין השנים 1730-1740³. כפי הנראה, נודע הגולם של המהר"ל לעולם היהודי המסורתי רק בשנות הארבעים של המאה היי"ט מתוך ספר כתוב גרמנית על-ידי וואלף פאשעלעס, ספר שכעשר שנים מאוחר יותר תורגם ליידיש⁴. עם זאת, בסמיכות זמן ומקום הובאה לרפוס העדות הראשונה בעברית על הגולם של המהר"ל מדבריו של ש"י ראפפורט (שי"ר), מראשוני חכמת ישראל. במבואו לאוסף מצבות גדולי פראג כותב הוא: '...איך שאבו ממקור אכזב המגידים בעלטה את השמועה המתפשטת בין אוהבי גוזמאות כי עשה רבינו ז"ל גולם על פי ציוף שם אשר חיבר לו, וכי'⁵.

ואולם, לא הכל קיבלו את דבריו של שי"ר. הרב נחמיה חיים בן משה לוויין הוציא לאור מהדורה שנייה של ספר תולדותיו של המהר"ל: מגילת יוחסין, שחיבר מאיר פערליש⁶. ברף ח ע"ב מעיר לוויין כך:

ומעתה אם שימש ברוח הקודש, עוד לא יפלא בעינינו על מעשה הגולם שעשה המפורסם לכל, ולא כמו שכתב החכם הג' ראפפארט, רב ראשון דקהילה קדישה פראג בהקדמתו לספר הגלעד שאין הגולם יציר כפיו של הגאון הנ"ל.

לוויין ממשיך ומביא עדות המאשרת את הימצאות הגולם של המהר"ל, מר' יוסף שאול הלוי אב בית דין בלמברג, ששמע מהשמש הזקן בבית הכנסת בפראג, כי הגאון ר'

2 ג' שלום, 'גלם', אנציקלופדיה עברית, י, גבעתיים תשי"ט, טורים 908-910; הנ"ל, פרקי יסוד בהכנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשל"ז, עמ' 423 (שם צוין כי העיבוד הספרותי הראשון הכוון את המהר"ל עם גולם נתחבר בגרמניה בשנת 1837); ש' רובין, מעשה תעתיקים, רינה תרמ"ז, עמ' 117 ואילך.

3 Arnold L. Goldsmith, *The Golem Remembered: 1909-1980*, Detroit: Wayne State University, 1981, p. 172 (להלן: גולדסמית). בספר ניתוח ספרותי חלקי לסיפוריו של רוזנברג (להלן), כמו גם השפעותיו על מחברים אחרים, ועוד.

4 וואלף פאשעלעס, ספורים, פראג 1858, עמ' 47-48 (ועל הסיפור חתום ל' וויצעל). פרידברג (ס, 585), כתב כי כרכי הספר יצאו בפראג תר"ג-כ"ד, אך לא זה התאריך הרשום בשער הספר. על הספר והשפעתו, ראה: יסיף, עמ' 58 הע' 61.

5 בתוך: קלמן ליבען, גלעד, פראג תרס"ז, עמ' LII-LIII. שם מספר שי"ר על הקשר, כביכול, בין הגולם לבין מנהגם של יהודי פראג לומר 'מומור שיר ליום השבת' פעמיים בליל שבת ('עובדה' שלא מצאתי אצל רוזנברג). ראה עוד על כך: ש' קריס, קורות בתי התפילה בישראל, ניו יורק תשט"ו, עמ' 183. לא כאן המקום לדרן בכפילותו של אמירת מומור זה, כדרך שהוא נכלל בשבת בבוקר (אף אם לא בכל העדות), וכפילות אמירת 'אשרי'. ראה: י"י הכהן, 'סדר קבלת שבת ופומן "לכה דודי" במנהגי ישראל', ספר אדם-נח בראון, ירושלים תשל"ל, עמ' שכא-שנו (ובמיוחד: שג וואלף); ד' שפרבר, מנהגי ישראל, א, ירושלים תשמ"ט, עמ' טו הע' 11.

6 מגילת יוחסין, חסר מקום ושנת רפוס. על-פי פרידברג (מ, 542), יצא הספר בחורשה תרכ"ד (ויש לתקן שם: מהדורה ראשונה: תע"ח).

יחזקאל לנרא (בעל נודע ביהודה), אב בית דין פראג, עלה לעליית בית הכנסת לראות את הגולם של המהר"ל. הווי אומר, ה'עדות' הראשונה על הגולם של המהר"ל נודעה מפי השמש האנונימי בבית הכנסת בפראג, ולא מן הנמנע כי הוא שהפיץ סיפור זה לערך בשליש הראשון של המאה ה"ח⁷. סביר בהחלט כי רחנברג הכיר את הספרון הזה המתאר את המהר"ל, וזאת לאור התעניינותו המיוחדת במהר"ל, שבו ראה אחד מאבותיו. על כל פנים, הגולם של המהר"ל נחשב לעובדה היסטורית שנים רבות לפני נפלאות מהר"ל, שהוציא רחנברג לאור.

על-פי הודעת רחנברג נכתב הספר נפלאות מהר"ל בכתב ידו של ר' יצחק בן שמשון כ"ץ, חתן המהר"ל. בפתיחת הספר, ובהקדמה מיוחדת, מסביר רחנברג כיצד הגיע אליו כתב-היד של הספר. אדם בשם חיים שארפשטיין היושב במיץ (צרפת), רכש כתב-יד מן הספרייה אחר שחרבה 'עוד לפני מאה שנה שנשרדה במלחמה'. את כתב-היד הוא מכר לרחנברג, ובפתיחת הספר אף מוצג שטר המכר של כתב-היד. הקדמה זו וגם הסיום שם, כי שארפשטיין מחזיק בכתב-יד נוסף של המהר"ל, מקנים אמינות לדבריו של רחנברג. ואכן, בהקדמות לספריו, כגון תפארת מהרא"ל ורפאל המלאך, שבהן מונה רחנברג את ספריו, אין הוא מחשיב חיבור זה בין כתביו. לאמור, הוא חוזר ומודיע בזה כי אך ההדיר הוא את הספר נפלאות מהר"ל, ולא כתבו בעצמו.

מניין, אם כן, שרחנברג ברה סיפור זה על אודות הגולם? הדעה הרווחת היא שהיה זה ג' שלום אשר בהתייחסותו אל מעשה היצירה של הגולם חשף את הבדיה של רחנברג⁸. ברם, דעה זו טעונה תיקון, שכן כבר קדמו לשלום בנושא זה.

מנחם מגרל אקשטיין חיבר ספרון קטן בן כשישה-עשר עמודים, ושמו ספר יצירה, שהדפיס בעיר מגוריו מרמרוש סיגעט בשנת תר"ע, כחצי שנה לאחר הדפסת נפלאות מהר"ל, על-פי עדות המחבר. בספר זה עירער אקשטיין על אמינותו של רחנברג, וטען שרחנברג זייף את החיבור, וכי לא ייתכן שהמהר"ל עשה את הדברים שייחס לו רחנברג. אקשטיין גילה אצל רחנברג שגיאות שונות, חוסר עקביות, חוסר התאמה למקורות, וכדומה, וברור, איפוא, שקדם הוא לשלום בגילוייו של אותו זיוף מפורסם. מה טעם לא קרא שלום בשמו של אקשטיין — אין לדעת⁹. מכל מקום, נמצאנו למדים שרחנברג היה פסוידואפיגראף (לשון אחרת: זייפן), מן הדרגה הראשונה, שכן הכשיל

7 כדרכם של ממצאי סיפורים על מקומות שבהם הם גרים (או אחראיים), כך נהג, כנראה, השמש. טובת ההנאה הצומחת להם מן הסיפורים נובעת מכך שהם מועמדים במרכז הכמה, וכן מכך שעולי רגל משלמים להם על מנת לשמוע את הסיפור פעם אחר פעם.

8 שלום העיר על כך בערך 'גולם' שכתבו למען כמה אנציקלופדיות. ראה: הנ"ל, פרק יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, עמ' 381 ואילך, ובמיוחד עמ' 409 הע' 72.

9 עותק של הספר היה מצוי באוספו הפרטי של שלום המצוי עתה בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. על כורחנו עלינו לומר, כי כנראה גבר שר של שכחה על שר של ביבליוגרפיה, ונשכח ממנו מה שראה אצל אקשטיין.

לא מעט אנשים בגולמו של המהר"ל מחד גיסא, וקנה בקסמיו את לבותיהם של הנערים ופשוטי העם מאידך גיסא¹⁰.

נראה כי ספרו זה של רחנברג תלוי בספרים נוספים שייחס למהר"ל: (א) הגדה של פסח עם פירושו כביכול של המהר"ל¹¹; (ב) חשן המשפט; ספרים בדויים אף הם, כפי שכבר צמדו על כך¹². כלומר, בכוונת מכוון ייחס רחנברג עלילות ופירושים לאותה אישיות מספר פעמים, ופעם נוספת, בזו הנידונה עתה, הסתמך על ידיעות בדויות שקדמו לו (ואשר נראה כי האמין באמיתותן, ורק 'פיתח' את הדמות הספרותית). את הסיבה לבחירת המהר"ל כ'גיבור' ספריו של רחנברג יש לייחס, כנראה, לראיית המחבר את עצמו כצאצא של המהר"ל (ושל רבי יהודה החסיד). מכל מקום, נראה כי רחנברג לא הסתפק ביצירות אלו, ואף חיבר סיפורים בדויים נוספים, ובהם גם המיוחסים לסבא משפולי, מעשיות אשר מסתבר כדעתו של י' דן, שרובן, אם לא כולן — אף אם יפות הן — אין להן כל בסיס היסטורי¹³.

ב. גורלות

ספר אחר אשר הוציא רחנברג וזינו בעל עניין בפני עצמו, ושמו: **גורל העשירות**, המיוחס לרב צמח בר מר רב אחאי גאון, ורשה תרס"ד. על-פי הכתוב בהקדמה לספר

10 גולדשמידט (עמ' 40), כותב כי ייתכן שלעולם לא ייוודע אם 'נפלאות מהר"ל' לרחנברג היוו זיוף... ברם, במקום אחר (עמ' 17), מודה גולדשמידט כי רחנברג היה זיוף (בעוד בלוק היה פלאגיאטור). על המחקר והידיעות על הגולם, ראה: E. Yassif, *Jewish Folklore: An Annotated Bibliography*, New York-London: Garland Publishing, 1986, Index: Golem; M. Idel, *Golem: Jewish Magical and Mystical Tradition on the Artificial Anthropoid*, New York: State University of New York, 1990. על חזירת סיפור זה לספרות העולמית, ראה: חורחה לואיס בורחס, *ספר הישירות הדמיונית*, ירושלים ותל אביב תשמ"א, עמ' 67-68; א' אופק, *סגול הזוכית של החתול במגפים*, תל אביב תשמ"א, עמ' 150 ואילך; יסיף, עמ' 57 ואילך.

11 ראה: י' דן, לעיל, הע' 1; א' בגריקט, 'הגרת מהר"ל או אגרת מהר"ל', *מוריה*, יד (תשמ"ה), עמ' קב-קיג (תודתי נתונה לר"ר יעל לרין-כ"ץ על הפגנתה אותי למאמר זה). בגריקט הוכיח באופן חרי משמעי כי ההגדה לא נכתבה על-ידי המהר"ל, וכן התייחס הוא לזיופיו האחרים של רחנברג, הכל בטוב-טעם ובגישה ביקורתית.

12 רחנברג מודיע כי העתיק מכתביד של הספר 'כלי המקדש' המצוי (כן, שוב), בספרייה הקיסרית שבצ'רמין. כל קורא ברדעת יבין כי לפניו חיבור מקורי של רחנברג, והמחבר עצמו מודיע כי עיבד הוא חלק ב' מסיפור על-פי ארתור קונאן דויל, אשר שמו הפסיונימי היה שרלוק הולמס. הרי כאן השפעת ספרות הבלשים (המזויפת), על הספרות הרבנית במאה העשרים. [אגב, גולדשמידט (עמ' 62), משבח את רחנברג בשל אחר מפרקי *נפלאות מהר"ל*, ואומר כי הפתרון שם היה משביע את רצונו של קונאן דויל. כך כתב גולדשמידט מבלי שידע כי אכן הכיר רחנברג את יצירותיו של אותו סופר אנגלי בתרגומם לרוסית]. נראה כי הראשון שגילה זאת בדפוס היה נ' שלם בשנת תרצ"ה. ראה: נ' שלם, *אסמט מחקרים*, ירושלים תשל"ד, עמ' 514-515; וראה דבריו של בגריקט המצוינים לעיל.

13 י' דן, לעיל, הע' 1.

נמצא כתב־היד בספרייה הקיסרית במיץ(!), כתב־יד אשר הועתק על־ידי חיים שארפשטיין ונשלח לרוזנברג מקראקא בשנת ששו"ן (תרנ"ו=1896). המעתיק מודיע כי חורש ימים לערך עבר בהעתקת קונטרס גודל העשיריות, ולמראהו הצנום של הספר אין ספק שהשיג המעתיק שיא עולמי של איטיות בכתיבה. הספר עשוי, סך הכל, ארבעה לוחות דמויי משולש על קודקודו, ולאחריהם מובא מבוא לספר שכתב רב חסדאי בנו של מר רב צמח גאון הנ"ל, וכן מובא אופן השימוש בגורלות אלו¹⁴. את הספר הביא לבית הדפוס בנו של רוזנברג, מאיר יהושע, ובסוף הספר, בעמ' 19-24, הובאה חקירה הלכתית, אם מותר לשאול בגורל מאת רוזנברג האב, ועליה מוספת הערה מן הבן.

והנה, אין להכחיש באופן עקרוני את שאלת ייחוסו של ספר מאגי אל אחד מן הגאונים, שכן כבר הוכח, בין היתר, על סמך עדותו של רב האי גאון כי היו גאונים שעסקו בענייני קמיעות ולחשים¹⁵. ואולם, אי אפשר לקבל כאמת את ייחוסו של הספר לתקופת הגאונים, וזאת משתי סיבות: (א) לא היה גאון בשם הנזכר 'רב צמח בר מר רב אחאי גאון'. אכן, כל שם בפני עצמו ידוע היטב כשמות גאוני בבל (שכן כמעט שלא השתמשו בשמות אלו לאחר תקופת הגאונים), אך מחבר זה לא היה ולא נברא. (ב) שמא נאמר, נשתבש השם (כגון מצמח בר רב חיים, גאון ירוצ), ושמא לא קא גרים — אין הדבר כן, שהרי תבוא הלשון העברית ותעיד כי בשקר נולד ייחוס זה. במבוא לספר שכתב כביכול בן המחבר, רב חסדאי בר מר רב צמח גאון (אף הוא — משל היה), כתוב כך: '...כי אם על פי השגחה העליונה הנקראת השגחה פרטית'. והנה, מוצאה של המלה 'השגחה' והצירופים 'השגחה העליונה' ו'השגחה פרטית' הוא בספרות הפילוסופית של ימי־הביניים, ועל כן בלתי אפשרי שאחד מן הגאונים יכתוב משפט זה¹⁶. סומך אני על אנשי הלשון ועל המומחים לדברי הגאונים שיוכיחו את הזיוף על נקלה, ומהיבטים נוספים, ואין צורך להרחיב בכך עתה¹⁷. נמצא, איפוא, שהספר המזויף שלפנינו מצטרף אל רציו המזויפים אשר יוחסו אל הגאונים, ובהם ספרי מאגיה נוספים, דברי 'קבלה', ועוד¹⁸.

14 דרכם של עושי הכשפים למיניהם שנוקטים הם שיטות של רומאטיזציה על מנת להשיג את האפקט הרצוי אצל הלקוח (המשלם להם סמונו), וכך גם דרכו של הספר שלפנינו. למעשה, התשובות מוצפנות בתוך הלוחות, והקשר לשאלה הנשאלת הוא מוצרי. נמצא, איפוא, שכל החישובים שבתחילת הספר לא נעזרו אלא לאחו את העיניים (כך ישהה הלקוח אצל המכשף יותר זמן, מה שיתן לו תחושה שאכן יש רברים בגו, ותשלמו אינו לחינם).

15 ש' אסף, *תקופת הגאונים וספרותה*, ירושלים תשמ"ו, עמ' רסא-רסד.

16 א' בן־יהודה, *מלון הלשון העברית*, ג, ירושלים-ברלין תרע"ג, עמ' 1204-1205, ערך: 'השגחה'.
17 בנדיקט (לעיל הע' 11), טען אף הוא שספר זה מזויף, אלא שהוכחותיו לכך חלשות בהרבה מראיותיו על אודות הגרת המהר"ל.

18 אי אפשר למנות את כל היופיים האלו, אך ראה: (א) צ' גרנר, רשימת תשובות רב האי גאון (עלי ספר, יג), רמת־גן תשמ"ו, עמ' 119 ואילך; (ב) ספר הפרכוס המיוחס לרב האי גאון, בתוך: ר'

קשה להבין מדוע בדה רחנברג ספר זה, אך לבטח משקף הדבר את התעניינותו במאגיה, כפי שניכר הדבר מספר אחר שהוציא לאור: *דפאל המלאך*, ואף הגולם מפרגא יכול להעיד על נטייתו זו. אפשר שנודמן לידו ספר גורלות מעין זה, וראה שההמון נזקק לו, ואולי הוא הושפע בעניין זה ממקור אחר. מכל מקום, ייחוס ספר גורלות לחכם קדמון מתאים היטב לז'אנר הספרותי המיוחד הזה. עיון ביותר מעשרה ספרי הגורלות שנרפסו עד כה (החל בספר הגורלות של אבו מנצור הישמעאלי, פירארא שט"ז = 1556), מגלה כי עם 'מחבר' ספרי הגורלות נמנות דמויות ידועות, כגון: אחיתופל, דניאל, רב סעדיה גאון, ר' אברהם אבן עזרא, ועוד¹⁹. זאת ועוד אחרת. ייחוס ספר ברדי לחכם קדמון, וציון כי הספר הגיע למחבר בכתב-יד קדמון, הם ממאפייני ז'אנר זה של ספרים ברויים. כך, לדוגמה, כאשר בא מחבר ספר חנוך בן המאה השנייה לפני הספירה לערך וייחסו לחנוך, הרי שלא נזקק לאמצעי זה של כתב-יד. לעומת זאת, המזויף 'המודרני' טוען למקור בכתב-יד, אלא שדא עקא, כתב-יד זה אף פעם לא ניתן להשגה²⁰. ואם בכך אין די, הרי שהמזויף המודרני עוד מתפלפל עם דברי החכם הקדמון, שלו ייחס את הספר, כלומר, מתפלפל עם עצמו. כך, איפוא, כותב רחנברג על מחבר הספר (עמ' 19):

ואומר בעל הקונטרס הזה שאין לשאול ואין לסמוך עצמו על הגורל... ואם אמנם שבעל הקונטרס הזה הסביר זאת בחכמתו על דרך העיון ושכל עמוק, אבל לא כתב בזה מקור הלכה. על כן עיינתי וחפשתי בדברי הראשונים והאחרונים, וכו'.

מרגליות, *חכמי ישראל כרופאים*, ירושלים תשכ"ב, עמ' 93-96; (ג) ספר ראומה המיוחס לרב נחשון גאון והובא לבית הרפוס על-ידי ר' יצחק עזקיניאר. ראה: ברוך הלוי עפשטיין, *מקור ברך*, ניו יורק תשי"ד, עמ' 1463-1464; L. Ginzberg, *Geonica*, I (rep.) New York: The Jewish Theological Seminary of America 1968, pp. 154ff; מ"מ זלאטקין, *שמות הספרים העבריים*, ניישאטעל, שווייץ תשי"ז, עמ' 134; ב, תל-אביב תשי"ד, עמ' 29; (ד) *ספר הגורלות המיוחס לרב סעדיה גאון*, אמ"ד חס"א (על-פי פרידברג); (ה) א' קראכמאל, *הכתב והמכתב*, למברג תרל"ד, ראה: ע' בן-עזרא, *עיונים בלשון העברית*, תל-אביב תש"ן, עמ' 121-146. על האפזור כאן הוסף מה שמצוי בתוך: י' זוסמן, 'שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטריל', *קכך על יד*, ו (טו, תשכ"ז), עמ' 269-342 (שם הוזכרו כמה חיבורים שלא היו ולא נבראו ואשר הומצאו על-ידי רב שיש דמיון בינו לבין הרב יהודה יודל רחנברג, ובעמ' 278: 'לעיתים קשה לעמוד על הגבול שבין האמת לבין פרי הדמיון החולני').

19 רשימת ספרי הגורלות (אשר, כמובן, אינה מתייחסת לכתב-יד), מובאת אצל פרידברג, מפתח, ערך 'גורלות' (למעט ספרים נדירים אחדים).

20 ליוף מודרני זה השווה עוד מקרה בעל דמיון גדול למקרה שלפנינו והוא ספרו של א' גולדשמידט, *בריתא דמעשה בראשית*, קראקא תרנ"ד. ראה עליו: ש' בובר, 'יריעות שלמה, ורשה תרנ"ז, עמ' 47-50; ש' פייגנון, *עלבונה של תורה*, ברלין תרפ"ט, עמ' 52; ופתרון התעלומה: איש רימלט, 'מעשה נערות של ר' אליעזר גולדשמידט', *ארשת*, א (תשי"ט), עמ' 484-485. בהקשר זה כדאי לציין כי לפני כמה שנים נטען שחיבור של מ' סמית, מגדולי חוקריה של הנצרות הקדומה, חיבור שהוצא לאור על-פי עדותו מתוך כתב-יד שנתגלה במנזר מרסבא, לא היה ולא נברא אלא מעשה זיוף הוא.

לאמור, רחנברג משלים ומבאר את רחנברג, והכל אתי שפיר מבחינה הלכתית²¹. ולבסוף יש לשאול: מה ראה רחנברג לשטות זו של בדיית סיפורים וייחוסם לאחרים? מדוע לא הכיר רחנברג באבהותו לסיפוריו?²² מדוע לא כתב בפירוש כי הוא הוא מחבר אותם כתבים? דומה כי התשובה לכך טמונה בתפקידיו הציבוריים כרב ובהיותו חלק מן העולם הרבני. רחנברג לא היה חלק מן העולם ה'משכיל' במוצהר, ועל כן, כנראה, ביכר ששמו לא יתגוסס על חיבוריו, אלא ייחס זאת לכתביד, ובכך הכשיר את כשרונו הספרותי לבוא בקהל, כשרון שלא יכול היה להתבטא בדרך אחרת²³. ברם, יכול היה רחנברג לפתור את בעייתו האישית גם בדרך אחרת, כשרה יותר: להשתמש בפסידונים ספרותי. כדרך משכילים אחרים יכול היה לבחור לו שם, כגון בן ישראל או בן-יצחק (כשמות אביו), והכל היה כשר — אין כאן זיוף, ואין כאן שם בעלים מזהה. ואולם, נראה כי נטייתו האישית להאדיר את שם המהר"ל בשל ייחוסו האישי, או שמא גם בשל רצונו לראות עצמו כמהדיר כתביד (אף שההדרה היתה נדירה מאוד בימיו), גרמו לו לייחס חיבוריו לכתביד שמצא כביכול בספרייה שלא היתה מעולם²⁴.

21 תופעה זו אופיינית לדיופנים המודרניים: פירושם ופולפולים בין הטקסט האותנטי, כביכול, לבין מהדירו. כאלו הם הספרים כשמים ראש או קול סכל (עליהם נכתב רבות), ועוד. עניין זה הוא מעין סכיזופרניה רוחנית, ומבחינה ספרותית גרידא דומה הדבר לסגנון ספרותי של ויכוח בין שני אישים, כפי שידוע, למשל, מספר הכחירי.

22 גולדשמידט (עמ' 38), הביא דברי מחבר אחר אשר לא האמין כי חכם נכבד כמו רחנברג יכול להיות מחברו של דיוף ספרותי. ברם, עתה, אחר שנבחנו כל ספריו של רחנברג, אחד יותר ואחד פחות, הותר הספק. הרי זה בבחינת יגעת ומצאת — תאמין.

23 חקדים למעשה של רחנברג ניתן לראות במחברו האנונימי של ספר הישר אשר טען לקדמות כתב-היד שברשותו ולהיותו מקבוצת ספרים ששרדה מהמקדש השני! (א' גולדשמידט, מהדיר, ספר הישר, ברלין תרפ"ד, עמ' IX; וראה: י' דן, הסיפור העברי בימי הביניים, ירושלים תשל"ד, עמ' 137 ואילך). ראוי להשוות מעשה ייחוס ספר לכתביד קדום כביכול, לסופר מודרני דוגמת אומברטו אקו, בספרו שם הורד. שני הסופרים, רחנברג ואקו, מצהירים כי העתיקו את ספריהם מכתביד קדום. ואולם, אצל אקו זו תחבולה ספרותית גרידא, סיפור מסגרת שנועד להסביר לקורא כיצד נודע למחבר על המעשה שסיפר (מעין סיפור שבעל-פה כמסגרת לסיפור שבכתב, טכניקה ספרותית שהיתה אהובה על עגנון). לעומת זאת, אצל רחנברג, כמו גם אצל מחבר ספר הישר, אין כאן תחבולה מן ההיבט הספרותי, אלא נסיון להעלים את בעלותו על החיבור שהנציא, היינו מעין הספרות הפסידואפיגרפית העתיקה.

24 י' דן ('אבי אגדת הגולם המודרנית', עת-מול, 54 [תשמ"ד], עמ' 7-8), מבאר זאת באופן דומה: '...ואולם, כפיהה עליו מסגרת חמורה: אסור לו — מכח מצפנו שלו — להידמות למספרים המודרניים, העבריים והלא-עבריים, המספרים סיפורים לשמם, אמנות לשם אמנות. חייב הוא לבקש תכלית דתית ומוסרית לסיפוריו. משום כך מלביש הוא סיפורים, שכל עיקרם התפרצות של כוח-יצירה ספרותי, לבוש "תכליתי"... ובלבד שלא יהיו סיפורים בעלמא'. הסבר זה, אף כי נראה נכון בעיקרו, תואם רק חלק מיצירתו הברדית של רחנברג, שהרי אין כל תכלית דתית ב'צורל העשירות', למשל.

הרב יהודה יודל רוזנברג היה אדם ברוך-כשרונות, ואי אפשר לומר עליו כי לא היה מקורי. עם זאת, חלק ממרצו השקיע בכתיבת סיפורי קדושים, ובהם גם יצירות פסודואפיגרפיות. זייפנות זו לא נחשבה, ככל הנראה, לחטא בעיניו של הרב המחבר, שכן נעדה מיסודה להיטיב את הבריות, ולזכות את הרבים (כך, על כל פנים סבר, כנראה). מעשי רוזנברג לא הזיקו לאיש, אף כי הטעו חלק מהחכמים לחשוב כי יש ממשות היסטורית באותן יצירות. אלמלא הוכיח רוזנברג את כוחו ביצירות אמיתיות משלו, ספק אם היו זיופיו מועלים למכבש הדפוס. ואולם, אחר שכבר היה מוכר כרב ומחבר ספרים) לא חשדו בו הרבנים נותני ההסכמות לספריו שמא אין ממש בספריו אלו. כיוון שהיה בעל רגישות ספרותית, כפי שיכול להעיד עליו תרגומו לזוהר, לא התגלו זיופיו אלא לאחר זמן, ולאחר שנהרות דיו נשפכו בגינו.

דומה כי מבין מחברי הספרות הפסודואפיגרפית לדורותיה, הרב י"י רוזנברג הוא המוכר ביותר, ואולי ניתן ללמוד מדמותו הרוחנית הגלויה על דרך-מחשבתם ודמותם החסויה-בצל של מחברי ספרים מזויפים, בין שהם בני-ברית ובין שאינם בני-ברית, בתקופות אחרות.²⁵

25 בעיית הספרות המזויפת, כמו גם הגדרתה, היא מסובכת, ונראה כי היא קשורה בהכרח פסיכולוגית, ובתולדות הדתות, ואינה עניין היסטורי גרידא. ראה: B.M. Metzger, 'Literary Forgeries and Pseudepigraphy', *JBL*, 91 (1972), pp. 3-24; L. Jacobs, 'How much of the Babylonian Talmud is Pseudepigraphic?', *JJS*, 28 (1977), pp. 46-59. אחר כל זאת, ראוי להעיר כי במאה העשרים לבדה נדעו עשרות רבות, אם לא מאות, תגליות-שווא חזופים מדעיים, גם בקרב מדענים מפורסמים שזכו בפרסים יוקרתיים. לסיכך, לא יהיה זה הנגן לבוא בטענות אל אדם שבא ממקום נידח וללא רקע מדעי אם מדענים ידועים נהגים בזמנו בדיוק כמותו. ראה: A. Kohn, *False Prophets*, Oxford: Basil Blackwell 1986 (rep. 1987).

ביבליוגרפיה מוערת של כתבי ר' יהודה יודיל רחנברג

1. **ידות נדרים**, ורשה תרס"ג. דפוס צילום בתוך: על מסכת נדרים, ירושלים תשל"ו. חלק ראשון: ביאור על כל 'כלומר' בפירושי רש"י ור"ן במסכת נדרים. חלק שני: ביאורים ופירושים על שמנה מסכתות וכן בהלכות פסח תפילין וקידושין.
 2. **גדול העשירות**, המיוחס לרב צמח בר מר רב אחאי גאון, ורשה תרס"ד. ידעת העתיד באמצעות שאלה בגורל להשגת עצה טובה.
 3. **סדר הגדה של פסח למהר"ל**, ורשה תרס"ה. מהדורה חדשה: ירושלים תשל"א; ירושלים תשל"ב (סדרת כל ספרי המהר"ל בפורמאט 20 ס"מ), צילום, כנראה, של מהדורת לונדון תש"ך*. ראה: בנדיקט (לעיל הע' 11).
 4. **זהר תורה על חמשה חומשי תורה**, א, ורשה תרס"ו (ראה על כך להלן מס' 19).
 5. **קול תורה (עורך)**, ורשה תרס"ז-תרס"ט. חידושי הלכה ואגדה ופרשנות התלמוד. שלושה קונטרסים שיצאו לאור במשך שלוש שנים (לפחות). בקובץ משוקעים חידושי תורה והלכה של רחנברג.
 6. **נפלאות מהר"ל**, פיעטרקוב תרס"ט. כיצד הציל המהר"ל בחכמתו את קהילת יהודי פראג מעלילות רם, בין היתר, בסיוע הגולם שיצר. חיבור מפורט כביכול של הוריות התאולוגיות בסגנון ימדי-הביניים, בין המהר"ל לבין הקרדינל יאהן סאלוועסטער (נפלאות מהר"ל, סעיפים: ה-ו), מצוי בספר: **חכמת מהר"ל מפראג**, פיעטרקוב תרע"א. הספר יצא לאור ללא שם המהדיר, אך אצל פרידברג הוא מצוין: רברוש בן אלכסנדר טורש. י' דן (בספרו, לעיל, הע' 1, ובמאמרו לעיל הע' 24), כותב על יחסו של ספר אנונימי זה לנפלאות מהר"ל: 'ברור שיד אחת הולידה את שני הספרים הללו'. ברם, אף שמקורו של פרידברג לא התברר, הרי שאין להניח כי הוא המציא שם זה, ומן הסתם קיבלו ממקור כלשהו. מכל מקום, מסקנת דן מסופקת, ואפשר שהספר לא נכתב בידי רחנברג, אף כי חובר בהשראתו או בעידורו. ראה: יסיף, עמ' 27; 36-40; 48; 53-62. על פי המדענה הכלולה בספר הפרובול, הרי שהספר יצא לאור בשתי מהדורות: עברית ויידיש (תרגום שלא ראיתי); ובתרגום לפרסית: ירושלים תרע"ד*.
 7. **סדר הפרובול**, פיעטרקוב תר"ע. דיני פרובול וסדר הכנתו הלכה למעשה; עברית עם תרגום ליידיש.
 8. **אליהו הנביא**, פיעטרקוב תרע"א. אנתולוגיה של סיפורי אליהו הנביא מלוקטים ממקורות שונים. המהדיר ציין את מקורות הסיפורים — תלמודים, מדרשים חזו"ר — אך נראה כי גם יצירות בדיוניות משל רחנברג הונכסו.
- * כוכבית ליד הספר מציינת כי רישום מלא של מהדורות הספר מצוי בקטלוג הספרים של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בגבעת רם, ירושלים.

לאוסף זה. דוגמה לכך ניתן לראות בעמ' 34 ואילך, שם רחנברג מעתיק, כביכול, מתוך מדרש 'יושע' כתב-יד, קרוב לוודאי, כתב ידו של רחנברג עצמו (כמעשהו של עגנון ב'קול דוד' המצוטט בספרו 'ימים נוראים'). להשוואה מיוחדת ראוי סיפור זה עם 'היה העקוב למישור', אך לא כאן המקום לכך. ראה: יסיף, עמ' 30-31; 34; 45-46.

9. רפאל המלאך, פיעטרקוב תרע"א.

סגולות, קמיעות, רפואות ולחשים לכל צרה שלא תבוא. פרטים ביבליוגרפיים על-פי יסיף עמ' 12 (וראה שם עמ' 61). מהדורה שנייה: 'ירושלים-תל-אביב' (ברפוס האחים שלאמאויטש, כום החימים), חסרה שנת דפוס. מעבר לשער כתוב באנגלית שהספר נדפס בפולין. הספר יצא בתרגום ליידיש (ומסודר מחדש בסדר א"ב ביידיש): דער מלאך רפאל, פשעמישל חש"ד; דפוס צילום: ישראל תשל"ז.

10. תפארת מהרא"ל משפאלי, פיעטרקוב תרע"ב. דפוס צילום: ישראל תשכ"ט.

תולדותיו, צדקתו, קרשנותו ומופתיו של מרן אריה ליב משפאלי הידוע בשם הסבא משפאלי. סיפורי נסים, כשפים, שדים ומכשפות. הספר יכול היה לשמש חומר-גלם נפלא ל' בשביס-דינגר. על מידת האותנטיות, ראה: 'דן, הסיפור החסידי, ירושלים תשל"ה, עמ' 220 ואילך; יסיף, עמ' 29; 32; 49-52.

11. דרשה צמר ופשמים, פיעטרקוב תרע"ב.

הלכות כלאי בגדים, שאלה וחשובה להלכה, וכן קטע מהוזהר (מקור לעומת תרגום), בעניין זה.

12. חשן המשפט, פיעטרקוב תרע"ג.

'סיפורי קרשנים', כיצד בכוח חכמתו הצליח המהר"ל להשיב למחיאון הבריטי את אבני החן היקרות מהחורשן של הכהן הגדול. חלקו השני — על-פי עדותו של רחנברג — הוא עיבוד ספרותי של אחד מסיפוריו של ארתור קנאן דויל (!) שקרא רחנברג ברוסית. על הספר, ראה: יסיף, עמ' 28. הספר הוא עדות נאמנה לכשרתו הספרותי, ומאידך לחולשתו, של רחנברג בתחום הלשון העברית. פרטים ביבליוגרפיים על-פי יסיף, עמ' 12 (הספר אינו אצל פרידברג). מהדורה שנייה: ירושלים, חסרה שנת דפוס (בעותק שבבית הספרים הלאומי נכתב על השער בכתב-יד: חשי"א).

13. דער גריידיצער... רבי אליהו גוטמאכער זצ"ל, פיעטרקוב, חסרה שנת דפוס.

תיאור ביידיש של נפלאות רבי אליהו גוטמאכר, מתורגם, כביכול, מתוך הספר הדרת אליהו. הסיפורים משקפים את כוח דמיונו הספרותי הפורה של רחנברג. ראה: ג' נגאל, סיפורי "דיבוק" בספרות ישראל, 'ירושלים תשמ"ג, עמ' 270, הע' 6; יסיף, עמ' 17, הע' 15. שלוש חוברות שיצאו, ככל הנראה, בהמשכים (משער הספר יש ללמוד כי הוא מאוחר לספרים הרשומים לעיל, היינו: תרע"ב-תרע"ד). החוברות מצויות בספריית אוניברסיטת תל-אביב.

14. דברי הימים אשר לשלמה המלך עליו השלום, פיעטרקוב תרע"ד.*

אנתולוגיה של סיפורי שלמה המלך מלוקטים ממקורות שונים. המהדיר לא ציין את מקורותיו, המוכרים, דרך כלל, וכך יכול היה להחזיר לילקוטו סיפור כגון זה המדפס שם עמ' 14 ואילך. סיפור אחר נשלח אליו, לדבריו, מהספרייה בלונדון (!), סיפור שמקורו מופיע, כביכול, וענינו תיאור מסעותיו של ירמו לובו בחבש. בספר כתוב צרפתי, שנדפס בפאריס בשנת 1728 (!), ורחנברג מציין ספרים נוספים ששימשו מקור לדבריו, ומוסיף: 'והגם שחסר שם עוד איזה פרטים, אבל מה שחסר שם מצאתי בשאר הספרים שהבאתי לעיל, וקבצתי וחקרתי אותם ביחור להיותם דבר שלם ונפלא'. כך, איפוא, רואה רחנברג את מעשיו. אב, ראוי היה להשוות מה בין אנתולוגיה

זו לאנתולוגיה דומה שחיבר ח"נ ביאליק ושיעורה לילדים²⁶. עיין גם: ע' יסיף, 'משלים של שלמה המלך', מחקרי ירושלים בספרות עברית, ט (תשמ"ו), עמ' 357-373; יסיף, עמ' 16-17; 23; 38; 61.

15. מקוה יהודה, טורונטו (תרע"ח?).

כיצד יוכל כל אדם להכין בביתו מקוה קטן ללא הוצאות מרובות. הספר חסר שנת רפוס, ובעותק שבספריית אוניברסיטת בר-אילן נרשם: תרפ"?. ההסכמה לספר היא משנת תרע"ג, והמסכים ידע על רונברג כי הוא רב בלודז'. עם זאת, ברור מן הספר שהוא חובר בקנדה. כיוון שהספר מוכר בפתח הספר קריאה הקדושה, הרי שנרפס קודם לכן.

16. קריאה הקדושה, ניו יורק תרע"ט.

הלכות ומנהגים בשעת הקריאה בתורה. הספר מובא עם תרגומו לידיש.

17. א בריוועלא פון די זיסע מאמע שבת מלכתא, מונטריאול תרפ"ד.

חוברת בת 16 עמודים. מצויה בצילום בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. אגרת שכתבה, כביכול, שבת המלכה לבניה למען ישמר את השבת. תודתי נתונה לפרופ' יצחק עירא רובינסון מאוניברסיטת קונקורדיה, מונטריאול, אשר נתן לי לעיין פרק מספרו על י"י רונברג, וכך הפנה אותי לחיבור זה ולדעך גרידיצער.

18. מאור החשמל — שאלה ותשובה, מונטריאול, שנת 'תגאל מהרה' (=תרפ"ד);

מהדורה שנייה: ירושלים תרפ"ט.

על הרלקה וכיבוי אור בשבת, אפיית פת בשבת, מריטת עופות בירי השוחט. (לדעתו מותר להרליק [ואף לכבות], אור ביום טוב כשיטת סב"כ בעל ערוך השולחן וכפוסקים ספרדיים נוספים).

19. זהר תורה על חמשה חומשי תורה, מונטריאול-ניו יורק, תרפ"ד-תרפ"ה.

תרגום הזהר לעברית, תוך סידור החומר מחדש לפי סדר הפרשיות, ובהשמות. ראה על כך: י' חשבי, משנת הזהר, א, ירושלים תש"ט, עמ' 113 הע' 7; על הקושי המיוחד הכרוך בפרסום סודות הזהר לרבים, ראה אצל בימאיל, לעיל הע' 1. הכרך הראשון בלבד ראה אור בוורשה תרס"ו (לעיל, עמ' 4). נראה כי בפועל נרפס הספר לא בשנת 'תגאל מהרה' (=תרפ"ד), ככתוב בפתח הספר, כי אם רק כעבור שנתיים, כפי שעולה מהרשום הלוועז. בסוף כרך א' רשומים כל קרובי משפחת המחבר. אגב, קרוב בעיני כי בעקבות השוואה שיטתית של התרגום עם המקור יתגלו קטעי 'זהר' שרונברג עצמו חיבר. מכל מקום, ראוי לציין את הימשכותו של רונברג לספר הזהר, שפרסמו הראשון טען כי העתיקו מתוך כתב-יד.

20. נפלאות הזהר, מונטריאול תרפ"ז. דפוס צילום: ירושלים תשכ"ח.

סיפורים ומעשיות מתורגמים לעברית מספר הזהר, ומן הספרות התלמודית, עם תרגום לידיש. הספר הינו ליקוט ועיבוד בסגנון של 'סיפורי צדיקים' אשר במכוון לא הובאו בזהר תורה.

21. עטרת תפארת, ניו יורק תרצ"א.

ידושים לדרשן הורוש לפני בר המצוה לכל פרשיות השנה ביחס למצוות תפילין וחובת בר המצוה. בסוף הספר מצויה תשובה הלכתית דיון בדברי הראי"ה קוק בספרו חבש פאר.

26 הוסף עוד חיבור אנטימי שנועד לבני הנעורים בשם: המלך שלמה ומשחקי השחמט, ורשה תרנ"ז (מהדורה שנייה), ורשה תרנ"ח.

22. פרי יהודה, בילגוריא תרצ"ה.

חידושים ופירושים על חמישה חומשי תורה. בטוף הספר מובאת תשובתו של המחבר על אודות ההבדל שבין קבלת האר"י ז"ל וקבלת הרמ"ק ז"ל.

הרב רחנברג הותיר בכתובים עוד:

1. רפואות הנפש ורפואות הגוף (תרגום [?] ספר רפואות של הרמב"ם).

ראה: יסיף, עמ' 13 הע' 11.

2. וזאת ליהודה על התורה.

3. שו"ת אלופי יהודה, על-פי הרשום בפתיחת מאור החשמל.